

ПРАВОМІРНА ТА НЕПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА В СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ LEGITIMATE AND ILLEGAL BEHAVIOR IN THE FAMILY LAW OF UKRAINE

Омельчук О.М., д.ю.н., професор,
ректор

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Стаття присвячена питанням нормативно-правових засад правомірної поведінки в сімейному законодавстві України. Наголошено, що правомірна і неправомірна поведінка часто існують нерозривно, «переплітаються» і виявляються в повсякденній поведінці. Суб'єкт правовідносин може порушувати одні правові норми, але водночас дотримуватися інших. Неможливо скласти повне й об'єктивне уявлення про поведінку у сфері права, вивчати тільки одну яку-небудь його сторону – позитивну або негативну.

Підкреслено, що сімейне законодавство України вимагає від учасників сімейно-правових відносин активної правомірної поведінки (у частині побудови шлюбно-сімейних відносин, взаємного піклування й утримання, участі в житті сім'ї, виховання та догляду за дітьми та непрацездатними членами родини). Ідеологічні засади закріплені в сімейному законодавстві, спрямовані на протидію маргіналізації сімейно-шлюбного життя. Вихованні почуття взаємної відповідальності за життя сім'ї та родини, формуванні почуттів патріотичності та любові до Батьківщини. Правомірною поведінкою в сімейному праві – це активне виконання визначених нормами сімейного права обов'язків суб'єктів сімейно-правових відносин. Як антипод правомірної поведінки варто розглядати неправомірну поведінку, яку пропонуємо розуміти як суспільно шкідливу поведінку, що не відповідає правовим принципам і негативно оцінюється державою і суспільством. До неправомірної поведінки в сімейному праві необхідно також відносити і такі випадки, як залишення дитини в пологовому будинку, учинення дій, які спричиняють позбавлення батьківських прав, неналежне виконання обов'язку щодо виховання дитини, немотивована відмова від матеріальної підтримки (аліментний обов'язок) щодо неповнолітніх або повнолітніх непрацездатних батьків, немотивована відмова від надання дозволу на виїзд дитини за кордон для відпочинку або лікування.

Ключові слова: правомірною поведінкою, сімейне законодавство, активна поведінка, виховання, догляд, неправомірною поведінкою, негідна поведінка моральні засади суспільства.

The paper is dedicated to issues on regulative principles of legitimate and illegal behavior in the Family Law of Ukraine. There is emphasized, that legitimate and illegal behavior often exist mutually and intertwining, express in daily behavior. The subject of legal relations can to violate some legal norms, and, at the same time, comply with other legal norms. Complete and objective representation of behavior in the field of law cannot be formed where one of the sides only – positive or negative – is researched.

There is stressed, that the Family Law of Ukraine requires from the participants of Family Law relations active lawful behavior (in the parts of building of marital and family relations, mutual care and maintenance, participation in the life of family, and upbringing and care of children and disabled family members). Ideological principles are declared in the Family Law and aimed both against marginalization of family and marriage life and to fostering a sense of mutual responsibility for life of family and relatives, a patriotically sense and love for the Motherland. Legitimate behavior in the Family Law is active fulfillment of the obligations of the subjects of Family Law relations determined by the norms of Family Law. Illegal behavior is an antipode to legitimate behavior. We suggest to define illegal behavior as a socially harmful behavior that does not comply with legal principles and is negatively assessed by the state and society. Leaving a child in a maternity hospital, committing actions that entail deprivation of parental rights, improper performance of the obligation to raise a child, unreasonable refusal of financial support (alimony obligation) for minor or adult incapacitated parents, unmotivated refusal to grant permission to departure of the child abroad for rest or treatment are cases of illegal behavior in the Family Law of Ukraine.

Key words: legitimate behavior, Family Law, active behavior, upbringing, care, illegal behavior, unworthy behavior, moral principles of society.

Постановка проблеми. Традиційно в юридичній науці правомірну і неправомірну поведінку розглядаються як дві відносно самостійні, відокремлені категорії. Однак такий односторонній підхід не відповідає сучасним запитам і потребує перегляду. Насамперед це стосується цивільного та сімейного права. Це зумовлено тим, що правомірною і неправомірною поведінкою – прояви одного явища – поведінки людини. Тому правомірною і неправомірною поведінкою варто вивчати в тісному взаємозв'язку саме як парні юридичні категорії.

Загальнотеоретичне дослідження названих форм поведінки зумовлене і необхідністю підвищення ефективності права як соціального регулятора, оскільки неможливо розкрити сутність правомірної поведінки, виробити механізм її формування без з'ясування змісту антипода – неправомірної поведінки, і навпаки.

Важливим є те, що і правомірною, і неправомірною поведінкою часто існують нерозривно, «переплітаються» і виявляються в повсякденній поведінці. Суб'єкт правовідносин може порушувати одні правові норми, але водночас дотримуватися інших. Неможливо скласти повне й об'єктивне уявлення про поведінку у сфері права, якщо вивчати тільки одну яку-небудь його сторону – позитивну або негативну.

У сфері сімейно-правових відносин правову ідеологію формують окремі приписи норм сімейного права. Завдання сімейного законодавства України полягають у регулюванні сімейних відносин із метою зміцнення сім'ї,

утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми й іншими членами сім'ї та побудови сімейних відносин на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки [1]. Сімейне законодавство забезпечує людині можливість реалізації її природних прав на материнство та батьківство, на догляд і особисте виховання дітей.

Сімейний кодекс України містить численні приписи, які у своєму гармонійному поєднанні формують різноманітні моделі правомірної поведінки учасників сімейних відносин, що служать ідеологічним орієнтиром для всієї правової системи.

Ідеться не лише про принципи сімейного законодавства, які закріплюють правову політику України, виражають зміст відносин у сфері забезпечення прав та інтересів сім'ї, материнства, батьківства, дитинства, а про всі правові інститути сімейного права. Водночас питання правомірної поведінки в сімейно-правових відносинах та їхній вплив на практику регулювання майнових та немайнових прав і обов'язків суб'єктів сімейного права залишається у вітчизняній правовій науці малодослідженим.

Визначення моделей правомірної поведінки та їх використання як певних правових «ідеологічних» зразків побудови сімейно-правових відносин має стати ціннісним орієнтиром для подальшого вдосконалення як сімейного, так і цивільного законодавства.

Вирішення проблем, пов'язаних із діяльністю людини в сімейно-правовій сфері, формулювання науково

обґрунтованих рекомендацій та пропозицій у сучасних умовах кризи сімейно-правових відносин, поширення розлучень та відмови від виконання обов'язків з виховання дітей має слугувати реальним чинником підвищення ефективності правового впливу, зміцнення правової основи функціонування громадянського суспільства та державного механізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти правомірної та неправомірної поведінки, попри наявні наукові розробки, відображають філософський або соціологічний погляди, усе ще залишаються маловивченими. На особливу увагу заслуговують питання, присвячені правомірній поведінці в окремих сферах правового регулювання, особливо в контексті реформування вітчизняного законодавства, яке постійно пропонує нові або уточнює наявні нормативні «зразки» поведінки громадян. Питання правомірної поведінки з різних поглядів неодноразово висвітлювали такі науковці-правники, як: Ю.П. Битяк, О.Б. Ганьба, Т.З. Гарасимів, О.М. Гумін, Г.Ю. Зубко, О.М. Ігнатів, Ю.О. Козенко, О.М. Омельчук, О.Р. Ратінов, М.В. Савчин, С.С. Сливка, А.К. Щербакова, С.А. Шалгунова, А.М. Шульга. Висвітлено ці питання й у власних дослідженнях автора [2]. Серед сучасних вітчизняних дисертаційних робіт, присвячених проблемам правової або правомірної поведінки, можна виділити такі роботи: «Правомірна бездіяльність як форма правової поведінки» С.А. Капітанської (2005 р.) [3]; «Соціально-психологічні чинники формування правової поведінки молоді» О.А. Коломійцева (2006 р.) [4]; «Маргінальна поведінка особи: теоретико-правовий аспект» В.Г. Писарева (2010 р.) [5]; «Детермінанти поведінки людини: філософсько-правовий вимір» Р.І. Панчишин (2017 р.) [6]. Питання правомірної поведінки досліджували також у своїх публікаціях такі автори, як: Т.С. Захарчевич («Соціально-правова природа правомірної поведінки», 2013 р.) [7]; Г.В. Свириденко («Правомірна поведінка як цінність у громадянському суспільстві», 2015 р.) [8]; Н.В. Теремцова («Проблеми реалізації норм права щодо правомірної поведінки», 2016 р.) [9]; І. Полонка («Конструктивно-теоретичний аналіз розуміння поняття та ознак правомірної поведінки» [9]).

Постановка завдання. Метою статті є дослідження питання неправомірної поведінки в сімейному праві України для пошуку можливих шляхів вирішення проблемних питань у даній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання правомірної поведінки постійно залишаються актуальною темою наукових досліджень. Проте тлумачення змісту цієї категорії природно зазнає постійних змін, еволюціонування в контексті історичного розвитку суспільства та держави. Тривалий час правомірна поведінка залишалася пасивним об'єктом теорії держави та права під час дослідження категорії юридичних фактів у їхньому специфічно-юридичному прояві за ознакою спрямованості волі людини, яка вчиняє ці дії.

В.В. Оксамитний запропонував дещо змінити акценти в розумінні правомірної поведінки, зазначив, що *її межі у принципі визначаються межами особистої свободи* [11, с. 21–22]. Учений визначав правомірну поведінку як діяльність особистості у сфері соціально-правового регулювання, засновану на свідомому дотриманні вимог норм права [11, с. 24]. Отже, конкретні вчинки особи в межах закону можуть бути засновані на різному ступені активності щодо закону.

У 90-х рр. XX ст. акцент із соціальної активності як прояву правомірної поведінки поступово переноситься на вивчення поведінки конформістської, маргінальної. В.Г. Писарев влучно зауважує: «Доводиться констатувати, що особливу роль у формуванні ставлення соціуму до явища маргінальності відіграло ХХ ст. Оскільки саме в цей період зміність життя стала звичним явищем і маргінальність перестала сприйматися як щось надто непри-

важливе, огидне, як це було раніше» [12, с. 2]. Найважливіша передумова маргіналізму як соціального явища – це деформація того духовного макросередовища, яке ініціює маргінальну політико-правову атмосферу і відповідний морально-психологічний клімат, як зауважує автор [13, с. 69]. Зазначений чинник домінує саме в умовах деградації інститутів соціалістичної державності.

Крім того, особливого значення набувають питання правомірної бездіяльності особи. С.А. Капітанська зазначає: «Оскільки суспільні відносини постійно ускладнюються, спостерігається зростання пасивних правомірних форм поведінки. Чергування дій та бездіяльності пояснюється різноманітністю соціальних цілей, шляхів і засобів їх досягнення, зміною методів правового регулювання і наданням суб'єктам різних правових можливостей <...>» [3, с. 2]. Автор також робить висновок, «що в юридичній науці не приділялося належної уваги формам правової поведінки, зокрема особливостям правомірної бездіяльності. <...> Соціальна значущість правомірної бездіяльності безсумнівна, вона виходить за рамки особистих інтересів людини, яка не діє, через те, що час від часу зачіпає права й законні інтереси інших осіб, суспільства й держави загалом» [3, с. 2].

Для правомірної поведінки пріоритетними є морально-етичні чинники (совість, обов'язок, відповідальність, подяка тощо). Правомірну поведінку представлено як поведінку будь-якого суб'єкта (людини, сім'ї, спільноти, держави, суспільства), як за ієрархічною вертикаллю, так і за горизонталлю рівності. Вихідним імперативом правомірної поведінки є обов'язкове дотримання цих же норм і правил однієї зі сторін, водночас дотримання цих же норм і правил, що є важливою умовою і вимогою до іншої сторони. Правомірна поведінка сприяє правовій соціалізації людини. Правомірна поведінка – прояв суспільних відносин, у якому переплітаються фактичне і юридичне, вольове й емоційне, внутрішнє і зовнішнє. С.С. Алексєєв наголошує, що правомірна поведінка – соціально корисне діяння, спрямоване на задоволення державних і правових, суспільних і особистих інтересів, цінностей і цілей [14, с. 2]. О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко у спільній монографії наголошують на тому, що правомірна поведінка – це суспільно необхідна, бажана, допустима, усвідомлена поведінка індивідуальних та колективних суб'єктів, яка відповідає правовим приписам та гарантується державою [15].

Тобто правомірна поведінка – це завжди поведінка, яка відповідає приписам правових норм, вона є видом соціальної поведінки і визначальною умовою забезпечення законності та правопорядку, прав і свобод громадян, побудови правової держави. Визначення правомірної поведінки також залежить від контексту дослідження, зокрема юридичної відповідальності: це соціально значуща поведінка індивідуальних чи колективних суб'єктів, підконтрольна їхній свідомості та волі, що передбачена нормами права і пов'язана з юридичною відповідальністю. Таке визначення правомірної поведінки через феномен юридичної відповідальності є юридично найбільш досконалим і відповідає вимогам демократичних цінностей, принципам правової держави та громадянського суспільства [16].

Цивілізована правомірна поведінка – це орієнтування суб'єкта права вчиняти дії без порушення прав інших, на основі впевненості в характерно-естетичних пріоритетах суспільно-людських обов'язків [17].

Правова соціалізація людини можлива лише за умови засвоєння нею об'єктивованих у позитивному праві, виражених у вигляді юридичних норм прав людини. У такий спосіб право як соціальний феномен «стає засобом перетворення людської особистості незалежно від того, чи цей засіб використовує держава, чи сама особистість, закріпивши у своїй структурі правові властивості, використовує право з метою самовдосконалення» [18, с. 9]. На противагу цьому виступає неправомірна (девіантна)

поведінка. Цілком слушно Т.З. Гарасимів до сфери девіантної поведінки відносить правовий нігілізм, зневагу до закону, пропонує їх мінімізувати для врегулювання соціальних дилем [19, с. 308–309].

Сучасний Цивільний кодекс України у ст. 13 проголошує, що під час здійснення цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства. У ст. 7 Сімейного кодексу (далі – СК) України зазначено, що сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства. Відповідно до ст. 75 СК України один із подружжя не має права на аліменти в разі «негідної поведінки у шлюбних відносинах того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги».

Визначення негідної поведінки не міститься в сучасному законодавстві. Критерії негідності поведінки подружжя нині оцінює суд із позицій моральності, але факти, які доводять непривабливість учинків когось із подружжя у шлюбі, має доводити в суді подружжя-позивач. Негідна поведінка може полягати у відсутності піклування з боку чоловіка чи дружини про своїх дітей, другого з подружжя, який потребує такої допомоги. Саме батьки є відповідальними за забезпечення можливості реалізації прав своїх дітей. І невиконання цього припису одним із батьків є аргументом у звинуваченні іншого з подружжя у негідній поведінці, що може слугувати підставою для відмови права на отримання матеріальної допомоги. До інших фактів правники можуть віднести марнотратство, зловживання спиртними напоями чи наркотичними речовинами, подружню зраду. Тобто все те, що не відповідає моральним засадам суспільства. Зви-

чайно, в основі самих зрад найчастіше лежить порушення духовної та сексуальної гармонії. Іноді тут виявляється нерозуміння того, що кожному віку притаманний певний тип відносин між статями, що кохання як пристрасть із роками проходить, змінюється на глибоку прихильність іншого роду. Світовий досвід доводить, що матеріальними наслідками негідної поведінки у шлюбі можуть виступати і «штрафні» санкції у грошовому вимірі на користь ошуканої половини подружжя.

Висновки. Правомірна поведінка в сімейному праві – це активне виконання визначених нормами сімейного права обов'язків суб'єктів сімейно-правових відносин.

Ідеологічні засади закріплені в сімейному законодавстві, спрямовані на протидію маргіналізації сімейно-шлюбного життя. Виховання почуття взаємної відповідальності за життя сім'ї та родини, формування почуттів патріотичності та любові до Батьківщини.

Як антипод правомірної поведінки варто розглядати неправомірну поведінку, яку пропонуємо розуміти як суспільно шкідливу поведінку, що не відповідає правовим принципам і негативно оцінюється державою і суспільством.

До неправомірної поведінки в сімейному праві необхідно також відносити і такі випадки, як залишення дитини в пологовому будинку, учинення дій, які спричиняють позбавлення батьківських прав, неналежне виконання обов'язки щодо виховання дитини, немотивована відмова від матеріальної підтримки (аліментний обов'язок) щодо неповнолітніх або повнолітніх непрацездатних батьків, немотивована відмова від надання дозволу на виїзд дитини за кордон для відпочинку або лікування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сімейний кодекс України : Закон від 10 січня 2002 р. № 2947–III / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
2. Омельчук О.М. Поведінка людини: філософсько-правовий вимір : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2012. 384 с.
3. Капітанська С.А. Правомірна бездіяльність як форма правової поведінки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2005. 18 с.
4. Коломійцев О.А. Соціально-психологічні чинники формування правової поведінки молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2006. 20 с.
5. Писарев В.Г. Маргінальна поведінка особи: теоретико-правовий аспект : автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 : Львів, 2010. 21 с.
6. Панчишин Р.І. Детермінанти поведінки людини : філософсько-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Львів, 2017. 19 с. URL: <https://ipnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1722/avtoreferatdysertacijyinzadobutyjanaukovogostupenyakandydataurydychnyhnaukpranchyshynari.pdf>.
7. Захарчевич Т.С. Соціально-правова природа правомірної поведінки. *Альманах права. Свобода, рівність і гідність особи в правовій теорії та юридичній практиці*. 2013. Вип. 4. С. 162–165.
8. Свириденко Г.В. Правомірна поведінка як цінність у громадянському суспільстві. *Альманах права. Ціннісно-правові засади сучасних інтеграційних процесів в Україні*. 2015. Вип. 6. С. 324–329.
9. Теремцова Н.В. Проблеми реалізації норм права щодо правомірної поведінки. *Альманах права. Право і прогрес: складові забезпечення в сучасних умовах*. 2016. Вип. 7. С. 245–247.
10. Полонка І. Конструктивно-теоретичний аналіз розуміння поняття та ознак правомірної поведінки. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 131–136.
11. Оксамытний В.В. Правомерное поведение личности. Киев : Наукова думка, 1985. 175 с.
12. Писарев В.Г. Маргінальна поведінка особи: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2010. 21 с.
13. Писарев В.Г. Маргінальність як теоретична проблема та реальність сучасного суспільства. *Митна справа*. 2010. № 4. Ч. 2. С. 68–73.
14. Алексеев С.С. Основы философии права. Санкт-Петербург, 1998. 216 с.
15. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права : підручник. Київ, 2006. URL: <http://ukrlibrary.com.ua/books/20/6/annotation.html>.
16. Голубовський В. Є. Діалектика правомірної поведінки та юридичної відповідальності. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14>.
17. Теремцова Н.В. Актуальні питання щодо проблеми правомірної поведінки людини та юридична відповідальність. *Наше право*. 2010. № 2. Ч. 2. С. 97–101.
18. Орзих М.Ф. Право и личность. *Вопросы теории правового воздействия на личность социалистического общества* / М.Ф. Орзих. Киев ; Одесса : Вища шк., 1978. 144 с.
19. Гарасимів Т.З. Філософема девіантної поведінки : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 356 с.